

Rezultati arheoloških rekognosciranja speleoloških objekata izvorišnog područja rijeka Cetine

Mirna Šandrić | Speleološki odsjek HPD »Željezničar«,
studentica Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Anita Mravak | Speleološki odsjek HPD »Željezničar«,
studentica Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Santa Duvnjak | Speleološki odsjek HPD »Željezničar«,
studentica Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Katarina Lukač | studentica Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

*Dokumentiranje u Kotluši
Autor: Katarina Lukač*

Uvod

S ciljem uvida u stanje speleoloških objekata u kojima je već potvrđen boravak ljudi u prošlosti, ali i pronalaska novih takvih lokaliteta na izvorišnom području rijeke Cetine, provedeno je arheološko rekognosciranje dijela špilja toga područja.

Arheološko rekognosciranje špilja u izvorišnom području rijeke Cetine provedeno je u tri navrata – u prosincu 2020., prosincu 2021. i srpnju 2022. godine u ukupnom trajanju od trinaest dana¹. Uz izvorišni prostor rijeke Cetine ukupno je arheološki rekognoscirano pet špilja: Čelinka mala (Donja ili Mala Tutićeva špilja), Gospodska špilja, Barišića pećina, Rudelića špilja i Kotluša (Slika 1).

Od speleoloških objekata u kojima je provedeno arheološko rekognosciranje, arheološki materijal prikupljen je u tri: u Gospodskoj špilji, Rudelića špilji i Kotluši.

Većinu prikupljenih materijalnih tragova života ljudi iz prošlosti čine ulomci keramičkih posuda, a u manjoj su mjeri prisutne i metalne izrađevine. U Gospodskoj špilji i Kotluši prikupljeni su i ljudski kosturni ostaci (kosti i zubi) koji se trenutno obrađuju te će biti objavljeni naknadno, dok je ostali arheološki materijal prikazan u nastavku.

Arheološki materijal prikupljen na špiljskom tlu pruža nam uvid u vremenska razdoblja u kojima su ljudi boravili u špiljama i različite načine na koje su ih koristili.

Svrha i metode arheološkog rekognosciranja

Krški kraj u kojem Cetina izvire bogat je speleološkim objektima koje je čovjek koristio kao privremeno stanište i sklonište od najranije prošlosti pa gotovo sve do danas. Konstantni mikroklimatski uvjeti, koji su bitna karakteristika špilja i jama, kao i činjenica da je materijal u speleološkim objektima zaštićen od atmosferilija, tvore idealno okruženje za očuvanje arheoloških nalaza. S obzirom na navedeno, jasno je kako upravo u špiljama uz riječne

doline možemo tražiti sačuvane tragove ljudske aktivnosti kroz prošlost.

Špilje uz izvor rijeke Cetine speleološki su iznimno dobro dokumentirane te ih speleolozi često posjećuju, a arheološko rekognosciranje provedeno je s ciljem provjere njihovog arheološkog potencijala.

Rekognosciranje u arheologiji označava ciljani pregled terena radi utvrđivanja perspektive pretpostavljenih novih arheoloških nalazišta ili provjere stanja u kojem su već znana arheološka nalazišta (Hrvatska enciklopedija, 2021). Predstavlja nedestruktivnu metodu istraživanja jer se prikuplja samo površinski arheološki materijal, a također je i prvi korak za svako daljnje arheološko istraživanje.

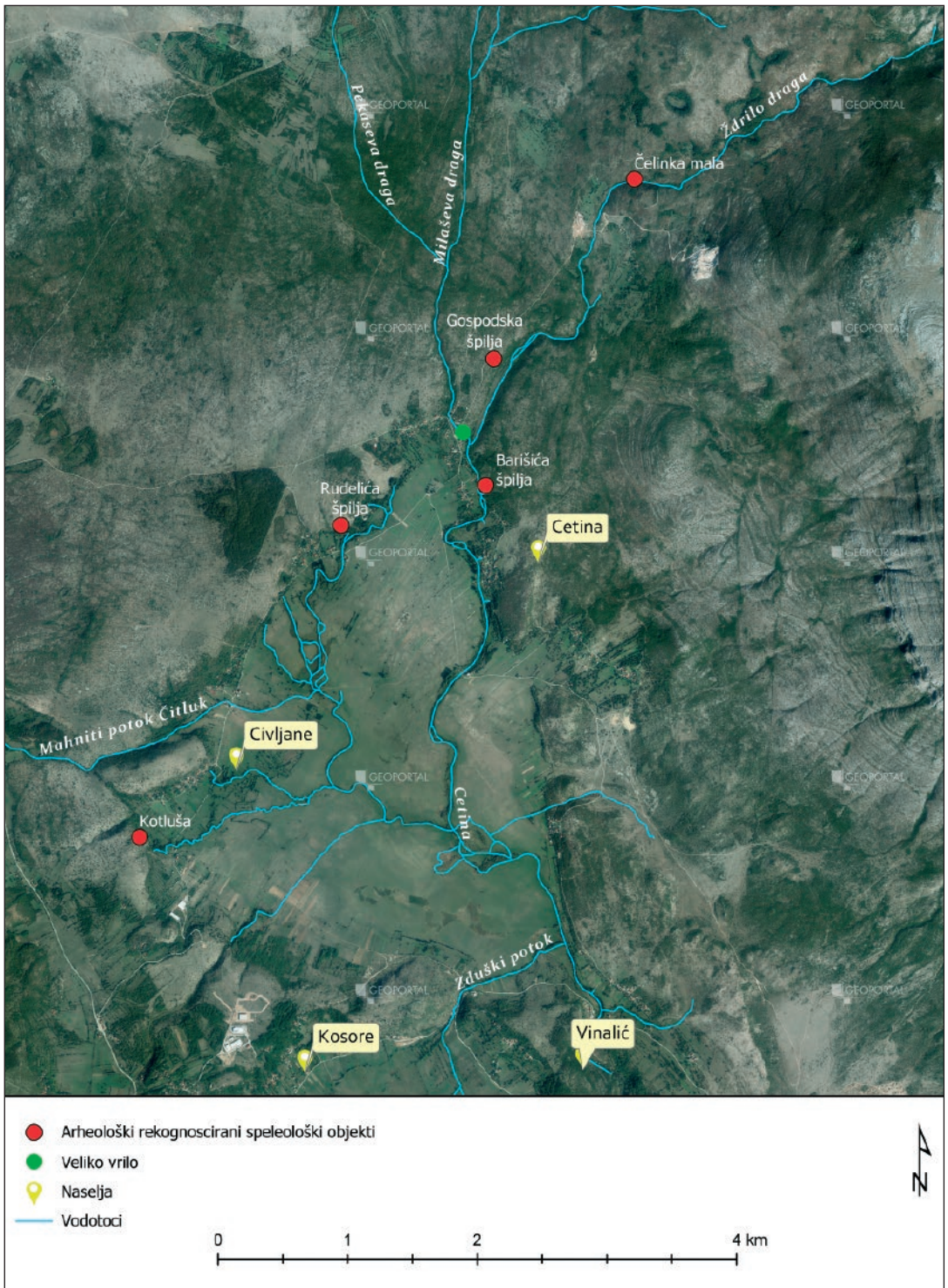
Zbog specifičnosti i nepravilnosti speleoloških objekata klasična metoda arheološkog rekognosciranja, koja podrazumijeva pravocrtno kretanje, prilagođena je špiljskom prostoru. S obzirom na obilježja špiljskog tla i smjer pružanja kanala, špiljski prostor koji je rekognosciran podijeljen je radi lakšeg snalaženja i preciznijeg bilježenja prikupljenog materijala po »prostorijama« (Slika 2, Slika 8, Slika 9). Prostorije su redom označene pojedinim slovom abecede u smjeru pružanja špiljskih kanala, s tim da A1 i E1 u Gospodskoj špilji označavaju dijelove koji su kasnije rekognoscirani, nakon podjele na prostorije A – F, te zbog toga imaju takve oznake. S površine špiljskog tla prikupljan je sav nezasigani arheološki materijal, što je obuhvatilo kosti, zube, keramiku, metal i probušenu ljušturu morskog puža.

Prostorni i povijesni kontekst izvorišnog područja Cetine

Rijeka Cetina izvire u istoimenom selu na obroncima Dinare te se nakon 105 km dugog toka kroz plodna polja i strme klance u Omišu ulijeva u Jadransko more. Cetina izvire iz više izvora, od kojih su tri velika Vukovića vrilo, Batića vrilo i Glavaš ili Veliko vrilo – najveće i najimpresivnije vrelo rijeke Cetine.

Izvorišni prostor rijeke Cetine nalazi se u Dalmatinskoj zagori – krškom pojasu koji je smješten između jadranskog priobalja i južnih obronaka Dinarskog gorja. Taj je prostor obilježen kontrastom između teško pristupačnog planinskog područja i plodnih krških polja oblikovanih uz tok

1 Arheološko rekognosciranje provedeno je u sklopu studentskog projekta »Rekognosciranje špilja uz izvor rijeke Cetine« Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u kategoriji Znanstveno-istraživački i stručni projekti. Projekt su osmislile i provele autorice članka, studentice Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Slika 1. Naznačeni su položaji speleoloških objekata u izvorišnom području rijeke Cetine u kojima je provedeno arheološko rekognosciranje. Autor: Valerija Butorac

rijeke Cetine. Reljefne karakteristike toga područja uvjetovale su da, zbog prometne prohodnosti, cetinska regija predstavlja prometnu sponu priobalja s dubljom unutrašnjosti – kako danas, tako i u prošlosti (Milošević, 1998).

Jasno je da su rijeke tijekom čitave ljudske povijesti bile važan prirodni resurs, povezivale različite krajeve, a samim time i omogućavale razmjenu dobara i ideja. Stoga ne čudi što je prostor uz rijeku Cetinu naseljavan još od prapovijesti kada su na tom području boravile zajednice neolitičkih stočara i zemljoradnika kojima je rijeka značila život jer je napajala i stoku i polja, preko antičkih doseljenika koji su prinosili žrtve božanstvu rijeke *Hippus* (antički naziv za rijeku Cetinu), pa sve do danas kada, uz to što je ključna za vodoopskrbu čitave srednje Dalmacije, Cetina ima i energetske važnost jer njenih pet hidroelektrana proizvodi električnu energiju.

Potencijalno najraniji trag ljudske prisutnosti na području izvorišnog dijela rijeke Cetine pronađen je u Gospodskoj špilji. Riječ je o kamenom artefaktu koji je na špiljskom tlu pronađen prilikom speleološkog istraživanja (Jalžić, 1976), a na temelju oblika i načina izrade M. Malez artefakt opisuje kao gornjopaleolitički šiljak (Malez, 1979). Treba imati na umu da je artefakt pronađen izvan arheološkog konteksta i stoga nema radiometrijski datum koji bi sa sigurnošću potvrdio takvu dataciju, a relativno-kronološko određivanje starosti kamenog artefakta na temelju forme nije pouzdano. Kameni šiljak tako predstavlja, za sada, jedini potencijalni nalaz iz razdoblja starijeg kamenog doba – paleolitika na području gornjeg toka rijeke Cetine, dok su nalazi mlađeg kamenog doba brojniji. Na području gornjeg toka Cetine pronađeni su kameni artefakti koji po svojim odlikama pripadaju razdoblju neolitika (Milošević, 1998), ali i ulomci lončarije, čija proizvodnja započinje upravo u neolitičkom razdoblju (Marović, 1979). Ljudska prisutnost na ovom se prostoru nastavlja i u metalnim razdobljima – prijelaznom neolitiku te brončanom i željeznom dobu. Na izvorišnom području rijeke Cetine istraženo je 120 brončanodobnih kamenih gomila, a arheološki nalazi pronađeni u njima pružili su prvi uvid u do tada nepoznatu prapovijesnu kulturnu skupinu koja je kasnije nazvana cetinskom kulturom (Marović, 1991). Jasan svjedok naseljavanja u brončanom i željeznom dobu su utvrđena naselja na vrhu brda

Kamena gomila je grobni humak izrađen od kamenja.

– gradine, čiji se ostaci i danas jasno uočavaju nad cetinskim vrelima. Arheološki ostaci svjedoče i o naseljavanju u razdoblju antike, kao i u srednjem vijeku (Milošević, 1998). Najpoznatiji srednjovjekovni spomenik je crkva Sv. Spasa, izgrađena u 9. stoljeću u blizini Velikog vrila, koja danas predstavlja najbolje očuvanu sakralnu građevinu predromaničkog razdoblja na našem prostoru (Milošević, 1998). Krajem 15. stoljeća započinje razdoblje nemira obilježeno osmanlijskim osvajanjima koje će potrajati više od dvjesto godina. Nakon godina ratovanja i društvenih previranja u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do prvih istraživačkih pohoda, kao i zapisa o nalazima i nalazištima vezanim uz rijeku Cetinu (Fortis, 1984; Lovrić, 1948).

Tragovi ljudskog prisustva iz prošlosti tako se mogu pratiti kako na arheološkim lokalitetima na otvorenom, tako i unutar speleoloških objekata – koji su bili predmet našeg interesa pri rekognosciranju.

Gospodska špilja

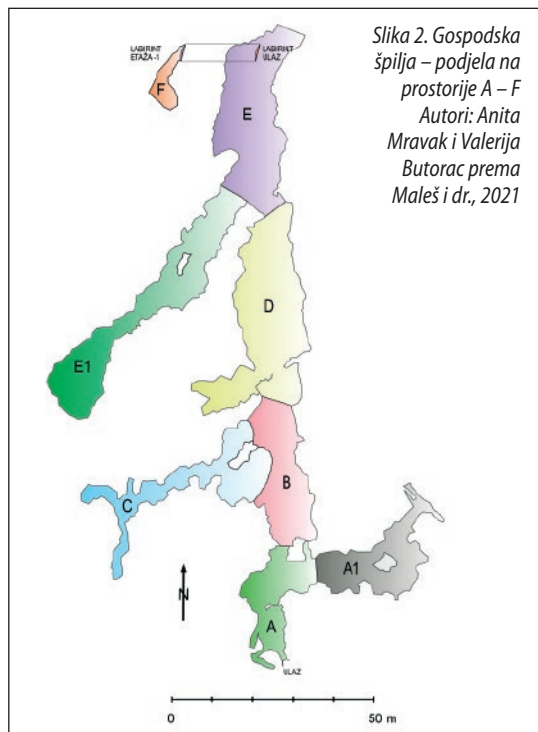
Gospodska špilja nalazi se u sjeveroistočnom dijelu kijevske krške zaravni, a ulaz u špilju smješten je 650 m sjeverno od Velikog vrila. Sastoji se od gornjeg neaktivnog i donjeg aktivnog dijela koje povezuje 17 m duga vertikala (Jalžić, 1973). Ukupna duljina speleološkog objekta, čiji se sifoni u donjem aktivnom dijelu spajaju s Velikim vrilom i tako tvore sustav Gospodska špilja – Veliko vrilo, iznosi 4982 m (Maleš i dr., 2021). Pristup špilji je jednostavan, ispred ulaza nalaze se ostaci suhozida, a silazak niz blagu kosinu u ulaznom dijelu olakšavaju stepenice oblikovane u kamenu.

Riječ je o špilji koja je vezana uz početke speleologije u Hrvatskoj. Zbog točnog i detaljnog opisa morfologije špilje koju je student Ivan Lovrić iznio u svom djelu *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice* (Lovrić, 1948), kao i zbog njegova racionalnog tumačenja pojava u podzemlju i korištenja špilje od strane ljudi kroz prošlost, taj se mladi Sinjanin danas smatra prvim hrvatskim speleologom (Jalžić, 1979). Na zidovima Gospodske špilje ostali su zabilježeni potpisi

Dijagnostički ulomci keramičkih posuda su oni ulomci pomoću kojih se djelomično ili potpuno može rekonstruirati izgled posude ili odrediti njena kulturo-kronološka pripadnost. Kao dijagnostički materijal najčešće se uzimaju obod, ručke, dno i ukrašeni dio tijela posude.

brojnih znatizeljnika koji su špilju posjećivali kroz prošlost, a najstariji natpisi potječu upravo iz vremena Lovrićevih posjeta (Slika 7). Sredinom 19. stoljeća, kada je u Splitu vladala kolera, bogati Splićani sklonili su se u Vrliku. Domaći ljudi Splićane su za razonodu vodili u posjete špilji, pa je tada uređen prilaz te su sagrađene stube na ulaznom dijelu, a i samo ime *Gospodska* potječe upravo iz tog razdoblja, kada su špilju posjećivala gospoda (Božić, 2019). U Gospodskoj špilji provedena su i prva stratigrafska istraživanja špiljskih naslaga na našem prostoru, koje je proveo J. Woldřich (Woldřich, 1874), a sondiranje kvartarnih naslaga proveo je i M. Malez (Malez, 1979). U srpnju 1958., za vrijeme sustavnih iskopavanja kamenih gomila na izvorišnom području rijeke Cetine, u Gospodskoj špilji otvorena je manja arheološka sonda orijentacijskog karaktera (Marović, 1979). Arheološki materijal prikupljen u svega tjedan dana iskopavanja može se smjestiti u razdoblja od neolitika do srednjeg vijeka, a ako u obzir uzmemo i već spomenuti nalaz oruđa za koji se pretpostavlja da je gornjopaleolitičke starosti, jasno je da je riječ o špilji koju su ljudi koristili kroz iznimno dug vremenski period.

Arheološko rekognosciranje provedeno je u dijelu špilje od ulaza do vertikale, koja onemogućuje daljnje kretanje bez speleološke opreme, što uključujući bočne kanale iznosi oko 400 m duljine. Rekognoscirani dijelovi Gospodske špilje su, u usporedbi s Rudelića špiljom, a posebice s Kotlušom, mnogo prostraniji te se velikim dvoranama može bez problema kretati, dok u bočnim kanalima ima i dijelova u kojima se treba saginjati ili provlačiti. Pri rekognosciranju je sa špiljskog tla prikupljeno 137 ulomaka keramičkih posuda, jedna čitava keramička lula i ulomci još dviju, keramički pršljen za vreteno te jedna metalna pojasna kopča za koju je zaključeno da je recentna². Od 137 ulomaka ke-

Slika 2. Gospodska špilja – podjela na prostorije A – F
Autori: Anita Mravak i Valerija Butorac prema Maleš i dr., 2021

Razlikujemo **oksidacijsku** (uz prisutnost kisika) i **redukciju** (bez prisutnosti kisika) atmosferu pečenja keramike. Oksidacijsko pečenje keramici daje crvene i žute nijanse, dok redukcijom keramici daje sive i crne nijanse.

ramičkih posuda, dijagnostiku predstavlja njih 18 – 12 oboda, jedna ručka, tri oboda s ručkom i dva dna. Keramički ulomci prikupljeni pri rekognosciranju dijelovi su jednostavnih keramičkih posuda za svakodnevnu upotrebu – tzv. uporabne keramike, a u najvećem dijelu riječ je o posudama tamnih stijenki, što ukazuje na redukcijom način pečenja. Od primjesa u glini najviše se javljaju usitnjena zrnca kalcita. Prevladavaju ulomci grube keramike debelih stijenki bez tragova lončarskog kola, a prikupljeno je i 14 ulomaka keramičkih posuda rađenih na brzrotirajućem lončarskom kolu, što označava njihovu kasniju vremensku pripadnost. Iako prevladavaju ulomci keramike grubih stijenki, prikupljen je i manji broj ulomaka dobro ugrađenih keramičkih posuda (Tabla 1: 8, 9). Imajući na umu da se uporabna keramika proizvodila za svakodnevno korištenje, a oblici su prilično uniformni i

² Od nedavna, skorašnja.

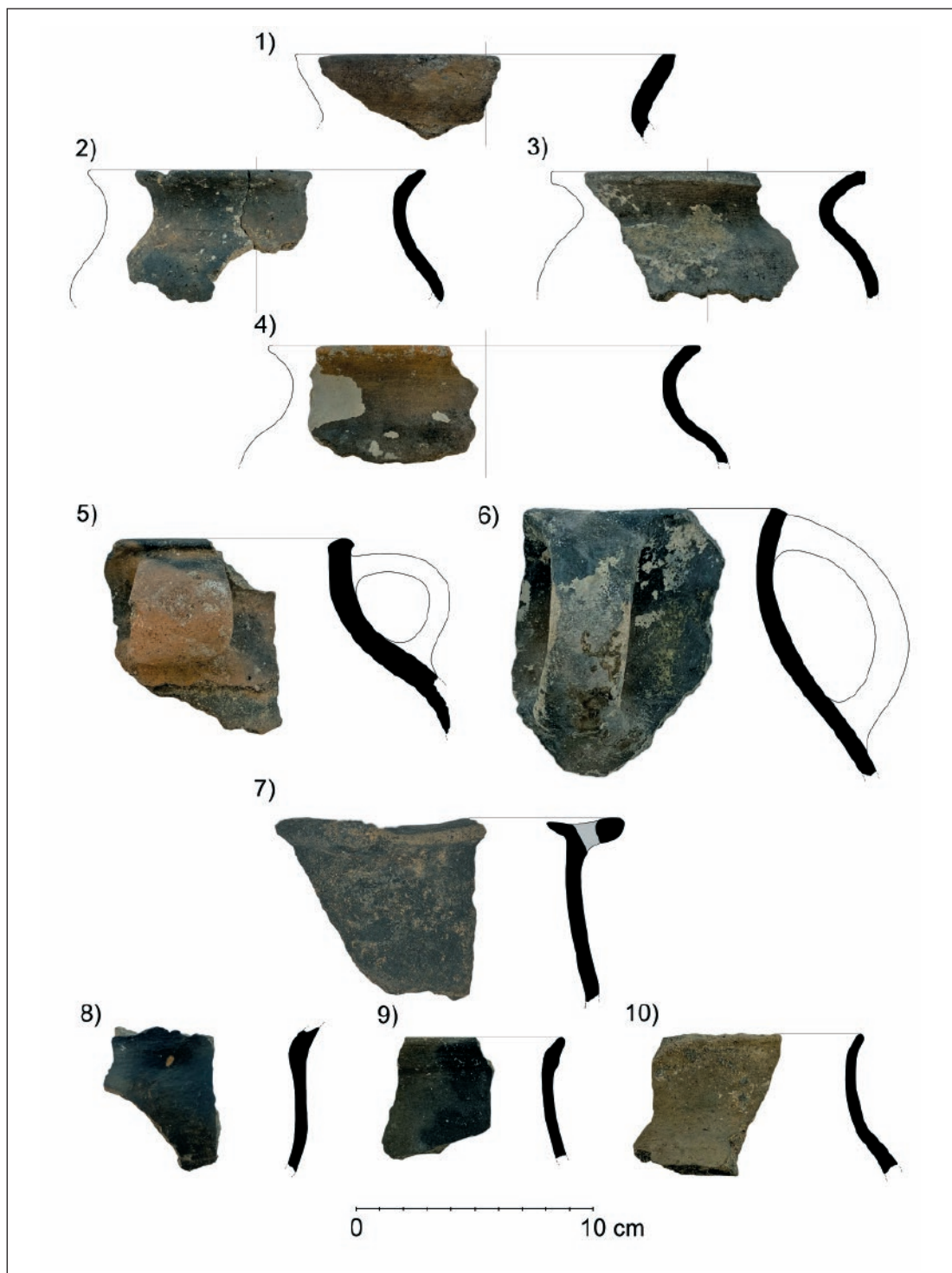

Tabla 1. Nalazi iz Gospodske špilje
 Autori: Anita Mravak i Katarina Lukač

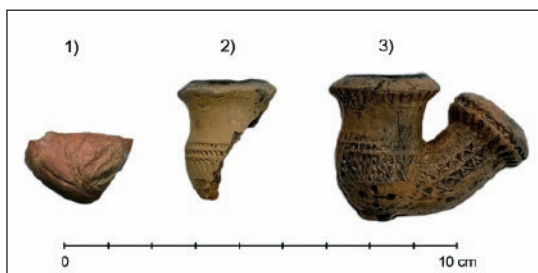

Tabla 2. Keramičke lule iz Gospodske špilje
Autori: Anita Mravak i Katarina Lukač

ostaju isti kroz dulja vremenska razdoblja, teško je točno odrediti kulturnu pripadnost ili točnije datirati većinu keramičkih ulomaka. Za davanje preciznije vremenske odrednice takvim ulomcima nužan je zatvoreni arheološki kontekst, odnosno pronalazak arheološkog nalaza unutar određene stratigrafske jedinice pri iskopavanju. S obzirom na to da su obilježja koja prevladavaju redukcijsko pečenje i oblikovanje keramike slobodnom rukom, možemo zaključiti da veći dio keramičkih nalaza pripada kasnijim prapovijesnim razdobljima, odnosno brončanom i željeznom dobu.

Od dijagnostičke keramike po veličini se izdvajaju ulomci dvaju oboda s trakastim ručkama koja su pripadala većim loncima (Tabla 1: 5, 6). Riječ je, kako je već napomenuto, o prilično uniformnim oblicima, koji bi se kronološki mogli smjestiti u razdoblje brončanog ili željeznog doba. Analogije

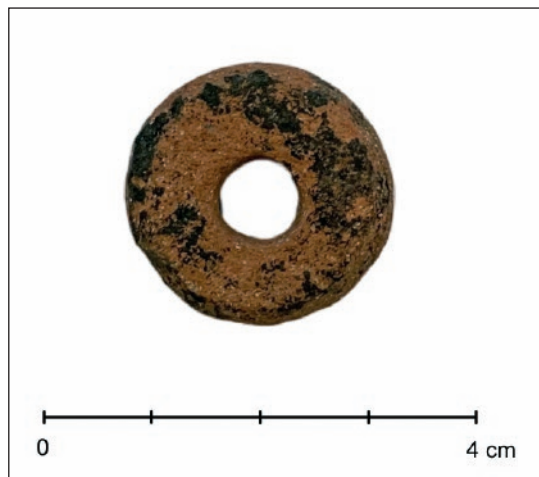
Arheološka stratigrafija jest znanstveno proučavanje uslojenja nastalih ljudskim djelovanjem, a stratigrafska jedinica predstavlja jedan sloj nastao u istom vremenu.

za slične ulomke pronalaze se primjerice u ranom brončanom dobu na prostoru sjeverne Hercegovine te južne i središnje Bosne, u tzv. prijelaznoj zoni (Čović, 1983). Gotovo identičan ulomak s obodom i ručkom (Tabla 1: 5) pronađen je i pri iskopavanju kamenih gomila cetinske kulture 1958., a u analogiji s ostalim arheološkim materijalom iz gomile u kojoj je pronađen, pripisuje se drugom stupnju cetinske kulture, odnosno ranom brončanom dobu (Marović, 1991). U razdoblje brončanog doba mogao bi se smjestiti i ulomak lonca prstenastog vrata koji završava blago izvijenim obodom (Tabla 1: 10) (Forenbaher i Kaiser, 2008). Za razliku od prapovijesnih, ulomci srednjovjekovne keramike imaju tanje stijenke te su na njima jasno uočljivi tragovi lončarskog kola koje se pri izradi koristilo (Tabla 1: 1-4). Riječ je uglavnom o ulomcima lonaca kratkog vrata, izvijenog oboda i loptastog tijela. Uz vertikalno postavljene ručke koje prevladavaju (Tabla 1: 5, 6), prikupljen je i ulomak posude s horizontalno postavljenom ručkom na obodu (Tabla 1: 7).

Ulomci posuda nisu jedini keramički nalazi prikupljeni u Gospodskoj špilji. Jedan takav primjer je pršljen za vreteno diskoidnog oblika

Slika 3. Lula na špiljskom tlu u Gospodskoj špilji
Autor: Santa Duvnjak

Slika 4. Pršljen za vreteno iz Gospodske špilje
Autor: Katarina Lukač

Slika 5. Provlačenje u A1 dijelu Gospodske špilje
Autor: Katarina Lukač

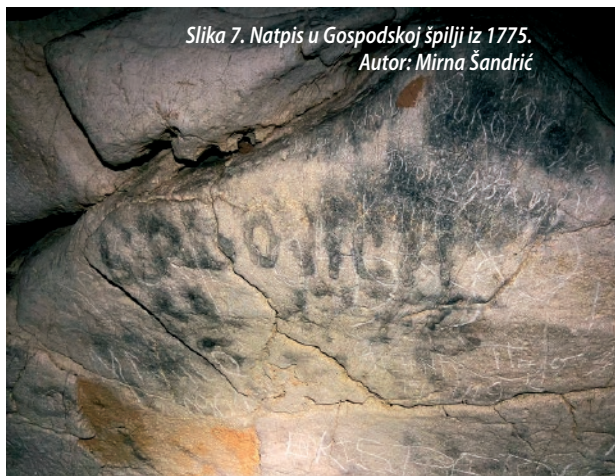

izrađen od gline crvene boje (Slika 4). Takav je pršljen pronađen i pri arheološkim iskopavanjima u Gospodskoj špilji 1958. godine, a opisan je kao pršljen izrađen od keramike rimske proizvodnje (Marović, 1979). Primjeri najrecentnijih prikupljenih arheoloških nalaza su tri keramičke lule – dva ulomka lula te jedna cjelovita (Tabla 2). Riječ je o lulama zelovskog tipa koje su izgledom vezane uz turski tip *chibouk*, a predstavljaju jednu od četiri inačice lula istočnog tipa (Domazet, 2015). Kao što i samo ime govori, proizvodnja ovog tipa keramičkih lula bila je vezana za selo Zelovo, koje se nalazi na jugoistočnim obroncima Svilaje, na oko 50 km udaljenosti od izvora rijeke Cetine i Gospodske

Slika 6. Gospodska špilja
Autor: Mirna Šandrić

Slika 7. Natpis u Gospodskoj špilji iz 1775.
Autor: Mirna Šandrić

špilje. Lule su izrađene od crvenkaste gline, a karakteriziraju ih kuglasta čašica te geometrijski, rebrasti, vegetabilni ili antropomorfnu ukrasi prema kojima je lule moguće preciznije datirati (Domazet, 2015). Na lulama iz Gospodske špilje prevladavaju geometrijski motivi, a na čašici potpuno očuvane lule vidljiv je i motiv križa. Proizvodnja zelovskog tipa lule započinje početkom 18. stoljeća, a nastavlja se sve do prve polovice 20. stoljeća (Domazet, 2015; Bekić, 1999).

Najveći broj arheoloških nalaza prikupljen je u dijelu špilje označenom slovom C (Slika 2), gdje su sa špiljskog tla prikupljena 52 nalaza. U dijelu označenom slovom D prikupljeno je 30 nalaza, u dijelovima F i B manje od 20 nalaza, u dijelovima E, E1 i A1 manje od 10 nalaza, dok u A dijelu nije pronađen niti jedan površinski nalaz.

Rudelića špilja

Rudelića špilja nalazi se u jugoistočnom dijelu Kijevske krške zaravni u blizini zaselka Vukovići. Riječ je o speleološkom objektu ukupne duljine 1448 m (Medenica i Rnjak, 2022), koji se sastoji od gornjeg neaktivnog i donjeg aktivnog dijela kanala. Na oko 50 m udaljenosti od ulaza, uz pristupni put u špilju, nalazi se jedno od manjih vrela Cetine (Jalžić, 1972). Pristup špilji je jednostavan i lako prohodan te prati rub polja uz rijeku – od mosta kod zaselka Vukovići prema brdu na rubu zaravni, gdje se nalazi ulaz u špilju. Ulaz je nizak i pruža se horizontalno, a uz njega su vidljivi ostaci suhozida.

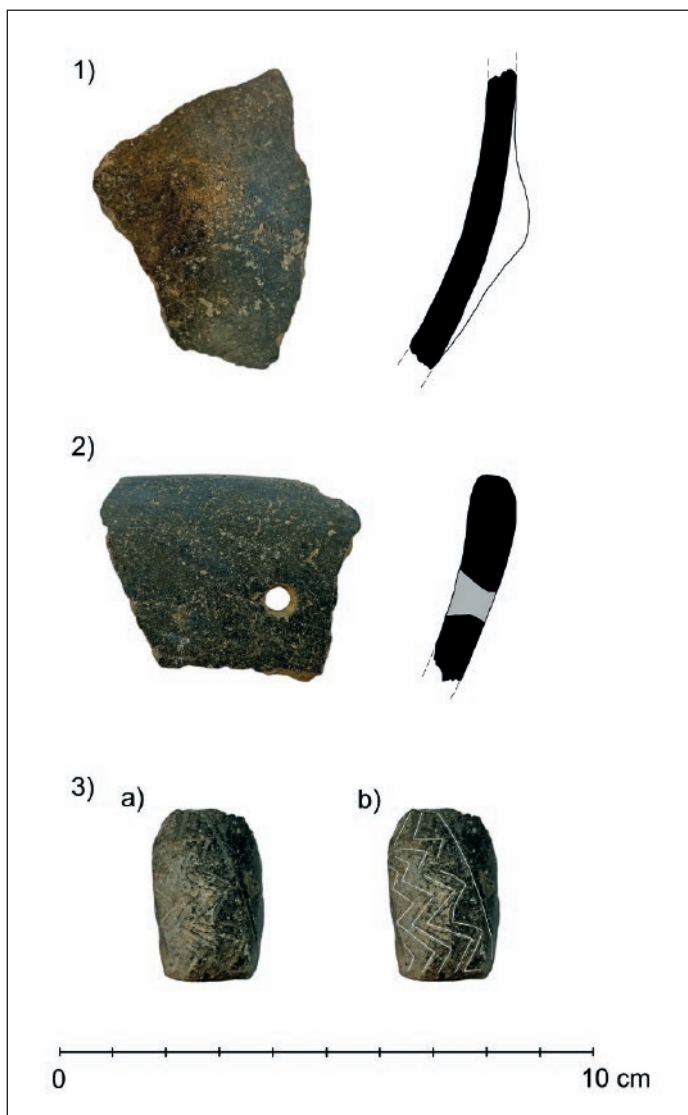
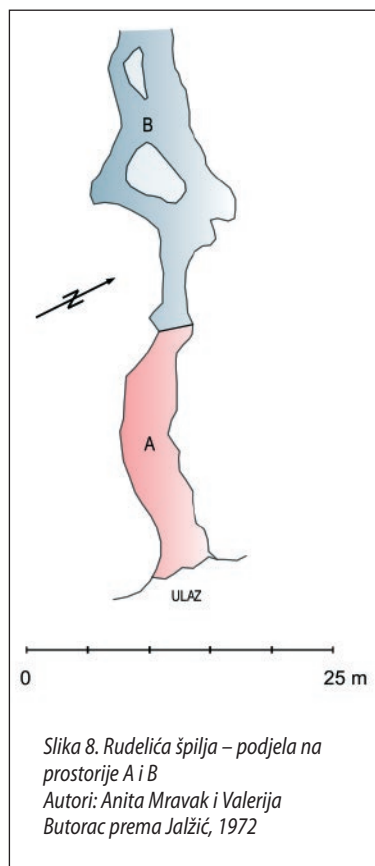

Tabla 3. Nalazi iz Rudelića špilje
Autori: Anita Mravak i Katarina Lukač

Detaljan opis Rudelića špilje dali su još u 18. stoljeću Alberto Fortis (Fortis, 1984) te u kratkim crtama Ivan Lovrić (Lovrić, 1948) – istraživači i putopisci koji su se u svojem radu prvi dotaknuli prostora uz izvorište rijeke Cetine. Površinski arheološki nalazi, pretežno u vidu fragmenata keramičkih posuda, prikupljeni su tijekom speleoloških istraživanja (Božić i dr., 2021), a u ulaznom dijelu špilje otvorena je i manja arheološka sonda. Neobjavljeni

materijal iz arheološkog istraživanja nalazi se u Arheološkom muzeju u Splitu (Marović, 1984).

Arheološki je rekognosciran ulazni dio špilje u duljini od oko 50 m (Slika 8). Sa špiljske površine prikupljeno je ukupno 30 ulomaka keramike te jedna recentna metalna sjekira – u oba dijela špilje prikupljen je podjednak broj nalaza.

Od 30 prikupljenih ulomaka tri su dijagnostička ulomka, a ostalih 27 su ulomci tijela keramičkih posuda. Od 27 nedijagnostičkih ulomaka keramike niti jedan ulomak nema tragove lončarskog kola niti ukrase. Riječ je o ulomcima različitih posuda, među kojima su neke posude grube fakture, neke uglačane te neke s više, a neke s manje vidljivih primjesa. S obzirom na to da su pojedini ulomci svjetlijih nijansi, a pojedini tamni ili gotovo crni,

može se zaključiti da je riječ o ulomcima posuda od kojih su neke pečene u oksidacijskim, a neke u redukcijским uvjetima. Niti jedan od 27 ulomaka nije moguće preciznije kulturo-kronološki odrediti.

Jedan od tri dijagnostička ulomka jest ulomak s blago uvučenim obodom ispod kojeg je probušena rupica (Tabla 3: 2), koji je pronađen na samom ulazu u špilju. Riječ je o jako dobro uglačanom ulomku plitke zdjele ili tanjura čija crna boja stijenke svjedoči o pečenju u redukcijским uvjetima. Rupica koja se nalazi ispod oboda posude mogla je služiti za vješanje posude pri pripremi hrane ili je mogla biti probušena zbog krpanja posude kako bi se mogla nastaviti koristiti i nakon što se razbila (Marijanović, 2009; Forenbaher i Kaiser, 2003). Površina glačana do sjaja, jednoliko pečenje u crnom tonu te oblik plitice upućuju na smještanje ovog ulomka u razdoblje neolitika (Batović, 1979). U Rudelića špilji pronađen je i ulomak trbuha posude s bradavičastim ukrasom – bukлом (Tabla 3: 1). Riječ je o ulomku posude dobro uglačanih i tamnih stijenki, a iako se bradavičasti ukrasi javljaju i u ranijim razdobljima, još u neolitik (Batović, 1979.), u pravilu su karakteristični za brončano doba (Drechsler-Bižić, 1983). Treći nalaz dijagnostike iz Rudelića špilje jest ulomak keramike valjkastog oblika (Tabla 3: 3). Riječ je o ulomku tamnih stijenki s cik-cak urezima unutar dviju linija na jednoj strani ulomka (cik-cak urezi istaknuti su na primjeru 3b u Tabli 3). Taj ulomak oblikom podsjeća na nogu *ritona* – kultne keramičke posude s četiri noge, recipijentom³ i ručkom koja se javlja u neolitik, a posebno je karakteristična za srednjeneolitičku danilsku kulturu (Batović, 1979).

Rekognosciranje ostatka Rudelića špilje otežavala je voda unutar špilje, čija se razina povisi u zimskim mjesecima, razdoblju kada su arheolozi posjetili špilju, pa bi, imajući to na umu, rekognosciranje ostatka špilje trebalo nastaviti u ljetnom razdoblju.

Kotluša

Špilja Kotluša nalazi na zapadnom rubu Cetinskog polja, zapadno od istoimenog zaselka Kotluša. Riječ je o razgranatom i povremeno potopljenom speleološkom objektu čija trenutna duljina iznosi

5489 m (Medenica i Rnjak, 2022), pa se Kotluša ubraja među najdulje špilje u Hrvatskoj. Ta duljina nije konačna jer speleološka istraživanja ove špilje, koja ovisi o razini vode u unutrašnjosti, i dalje traju. Ulaz u špilju nalazi se na padini brda, okrenut je u smjeru sjevera/sjeveroistoka te ima oblik manjeg pripečka iz kojeg za vrijeme većih padalina izbija voda. Voda koja u kišnom dijelu godine izvire iz Kotluše u podnožju brda spaja se s potokom koji izvire iz dvaju obližnjih izvora (Reš i sur., 2013).

Baš poput opisa Gospodske i Rudelića špilje, i prvi zapisi o Kotluši potječu iz 18. stoljeća. Za svojih posjeta podzemlju izvorišnog dijela rijeke Cetine Ivan Lovrić posjetio je i Kotlušu te u opisu naglasio kako je riječ o špilji iz koje u zimskim mjesecima izvire »strahovita bujica« koja se sjedinjuje s Cetinom (Lovrić, 1948). Još od 1970-ih i početaka speleoloških istraživanja cetinskih špilja u novije doba speleolozi izvještavaju o velikom broju ulomaka keramičkih posuda i kostiju, među kojima ima i ljudskih, koje se nalaze u Kotluši (Jalžić, 1972). Unatoč tome, arheološka iskopavanja u Kotluši još nisu provedena, ali su provedena dva arheološka rekognosciranja – 1989. i 2004. godine (Forenbaher i Osterman, 2005). Pri rekognosciranjima je prikupljen stanoviti broj arheoloških nalaza – uglavnom ulomaka keramičkih posuda i ljudskih kostiju. Većina dijagnostičkih keramičkih ulomaka smještena je u razdoblje brončanog doba, a analizom radioaktivnog ugljika kosti pokojnika datirane su u kraj drugog tisućljeća prije Krista, što se podudara s kulturo-kronološkom datacijom i govori o intenzivnom korištenju Kotluše u brončanom dobu, pretpostavlja se kao nekropole (Forenbaher i Osterman, 2005). Pišući o rezultatima arheološkog rekognosciranja, S. Forenbaher i J. Osterman naglašavaju da je, s obzirom na brojnost arheološkog materijala koji je uvelike poremećen djelovanjem podzemnih tokova, potrebno u skorije vrijeme zaštititi lokalitet te provesti sustavna arheološka istraživanja.

Pri arheološkom rekognosciranju Kotluše pregledana je površina špiljskog tla u duljini od oko 200 m. Potrebno je naglasiti da su rekognoscirani dijelovi Kotluše uglavnom uski i niski te se većim dijelom treba kretati pognuto. Oko 50 m od ulaza nalazi se najuže mjesto tog dijela špilje, otvor dimenzija 0,4 × 0,8 m. Jasno je da Kotluša nije bila idealno mjesto za boravak, stoga korištenje špiljskog prostora kroz

3 Dio posude u koji se ulijeva tekućina.

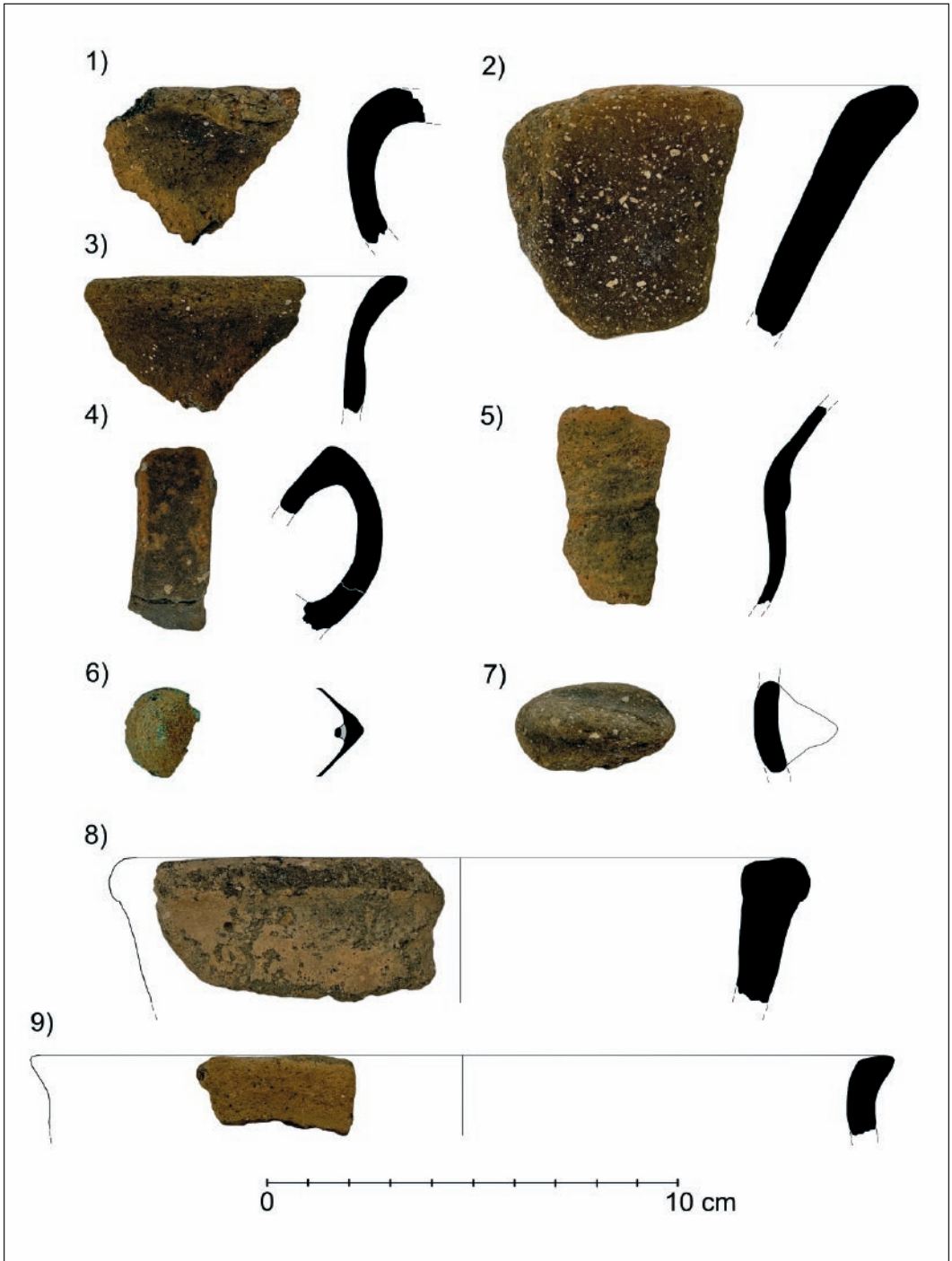

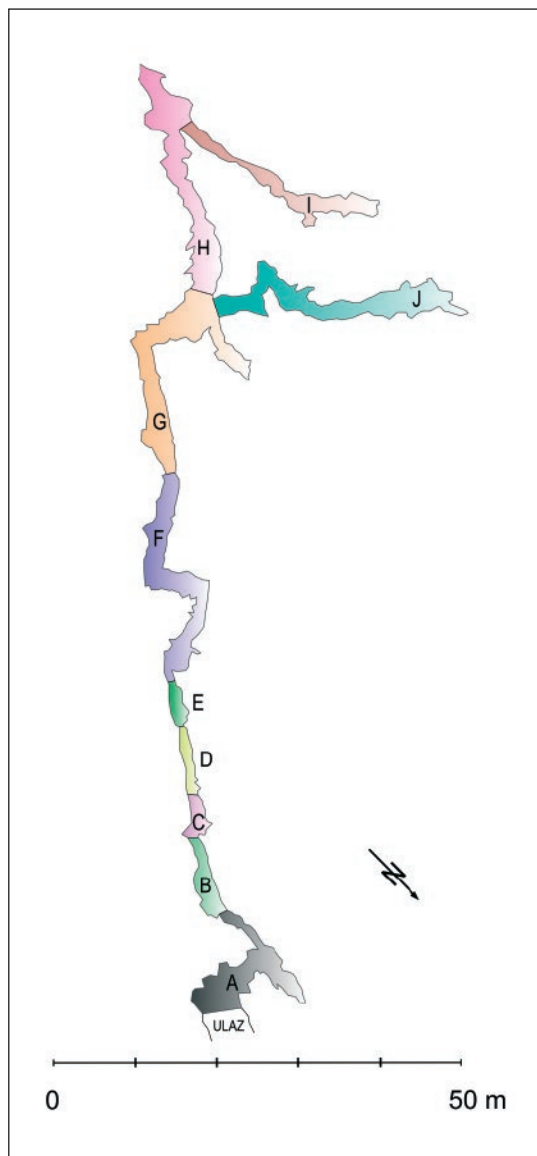
Tabla 4. Nalazi iz Kotluše
Autori: Anita Mravak i Katarina Lukač

prošlost prije možemo vezati uz pogrebne običaje i zaklon u slučaju opasnosti. S površine špiljskog tla prikupljeno je 529 ulomaka keramičkih posuda, četiri metalna nalaza – od kojih su dva čavla recentna, stoga se u arheološki materijal ubrajaju dvije brončane izrađevine te jedna ljuštura mediteranskog morskog puža s perforacijom. Od 529 prikupljenih ulomaka keramike, dijagnostiku čini njih 36 – 12 oboda, 12 ručki, tri drške, devet dna. Prevladavaju ulomci grube keramike debelih stijenki s brojnim primjesama sitno lomljenog vapnenca. Na tek tri ulomka vidljivi su tragovi lončarskog kola, dok je ostatak posuda rađen slobodnom rukom. Prisutni su ulomci keramike od crvenkaste boje stijenki pa sve do izrazito tamnih stijenki. Iako je u Kotluši prikupljen velik broj keramičkih ulomaka, riječ je o nalazima koji su uslijed djelovanja vode isprani i čiji su rubovi toliko uglačani da podsjećaju na oblutke, što onemogućuje donošenje detaljnijih zaključaka od toga da je uglavnom riječ o prapovijesnoj keramici (Slika 11).

Među malobrojnim dijagnostičkim materijalom prevladavaju ulomci oboda keramičkih posuda i ručke. Što se oboda tiče, uglavnom je riječ o blago zadebljanim obodima koji su blago izvučeni prema van (Tabla 4: 2, 3, 8, 9). Pronađene su i tri jezičaste drške pravokutnog oblika (Tabla 4: 7). Jezičaste se drške uglavnom vežu uz srednje i kasno brončano doba, no oblikom se zadržavaju kroz dulja vremenska razdoblja – od ranog brončanog pa sve do mlađeg željeznog doba (Perkić, 2021). Prikupljen je i ulomak trakaste ručke s plitkim udubljenjem po sredini gornjeg dijela, koja se izdizala iznad oboda posude (Tabla 4: 4). U trećem stupnju cetinske kulture pojavljuju se pehari ili šalice s trakastim ručkama koje nadvisuju obod, stoga se moguća datacija ove ručke rano brončano doba (Marović i Čović, 1983).

U Kotluši su prikupljena dva brončana nalaza koja potječu iz arheoloških perioda. Prvi nalaz čine dva komada tanke brončane žice, debljine svega 1 mm i 2 cm duljine zajedno. O tako malim brončanim ulomcima nije moguće ništa preciznije reći, osim da je vjerojatno riječ o dijelu kopče (fibule), ukrasa ili nošnje. Drugi brončani nalaz jest tutul – okrugli brončani ukras kojim je u razdoblju od ranog brončanog do starijeg željeznog doba ukrašavana odjeća, pojasevi, kao i dijelovi konjske opreme (Hrvatska enciklopedija, 2021) (Tabla 4: 6).

Pripećak ili abri je prirodna udubina u stijeni koja je zaklonjena od atmosferilija i dovoljno velika za boravak ljudi.

Slika 9. Kotluša – podjela na prostorije A – J
 Autori: Anita Mravak i Valerija Butorac prema nacrtu koji je nastao kao rezultat istraživanja 2006. – 2011. od strane članova HBSD Zagreb, SU »Estavela«, Kastav, SU »Spelunka«, Ika, SO HPD »Mosor«, Split, SO HPD »Željezničar«, Zagreb, SO HPK »Sv. Mihovil«, Šibenik, SO PDS »Velebit«, Zagreb, SD »Karlovac«, Karlovac, SD »Čičarija«, Buzet, SD »Špiljar«, Split

Slika 10. Perforirana *Columbella rustica*
Autor: Mirna Šandrić

Slika 11. Keramički ulomci iz Kotluše
Autor: Katarina Lukač

Brončani tutul iz Kotluše izrađen je od tankog brončanog lima, stožastog je oblika, a s unutarnje strane ima ušicu za prišivanje. Takvi su brončani tutuli pronađeni primjerice u Jami u Podumcima, koja se nalazi južno od Drniša, a sudeći prema ostalom prikupljenom arheološkom materijalu, Jama u Podumcima također je primjer brončano-dobne nekropole u špilji (Marović, 1999).

Kao posebno zanimljiv nalaz u Kotluši izdvaja se ljuštura morskog puža s perforacijom – *Columbella rustica* (Slika 10). Riječ je o probušenoj ljušturi koja je kao privjesak ili perla za ukrašavanje bila omiljena na mediteranskom prostoru od početka gornjega paleolitika, korištena je sve do brončanog doba, a posebno je karakteristična

za razdoblje srednjeg kamenog doba – mezolitika (Álvarez Fernández, 2008). Nalazi *Columbella rustica* mezolitske starosti pronađeni su na nekoliko jadranskih priobalnih lokaliteta, a u zaleđu istočnog Jadrana zabilježena su tek dva takva lokaliteta – špilja Zala kod Ogulina (Vukosavljević i Karavanić, 2015) i Badanj kod Stoca u Bosni i Hercegovini (Basler, 1976; Borić i dr., 2021). Iako se perforirane *C. rustica* najčešće vežu uz razdoblje gornjeg paleolitika i mezolitika, takvi ukrasi nastavlja se koristiti i u kasnijim razdobljima i sporadično se pojavljuju i na brončanodobnim nalazištima, primjerice unutar nekropole Moriško-mokrianske grupe na području sjevernog Banata (Ljuština i dr., 2019; Vitezović, 2022). Probušene ljušture puževa važne su za proučavanje kako lokalnog korištenja, tako i regionalnog sustava razmjene u prapovijesti.

Najveća koncentracija arheoloških nalaza zabilježena je u dijelu špilje označenom slovom G (Slika 9), gdje je sa špiljskog tla prikupljeno 120 od ukupno 534 nalaza. U dijelu označenom slovom I nije prikupljen niti jedan arheološki nalaz, dok je u svim ostalim dijelovima prikupljen podjednak broj – oko 50 nalaza u svakom.

Zaključak

Arheološko rekognosciranje špilja izvorišnog područja rijeke Cetine provedeno je kako bi se pronašli novi arheološki lokaliteti te se provjerilo stanje u kojemu se nalaze oni već znani na tom povijesno bogatom prostoru.

Od pet špilja koje su pri rekognosciranju pregledane, arheološki nalazi pronađeni su u tri – Gospodskoj špilji, Rudelića špilji i Kotluši. Arheološko rekognosciranje podrazumijeva prikupljanje arheoloških nalaza s površine špiljskog tla, pa su tako prikupljeni i ljudski skeletni ostaci i ljudske izrađevine, od kojih su potonji u članku obrađeni i prikazani. Među obrađenim arheološkim nalazima prevladavaju ulomci keramičkih posuda, a pronađene su i keramičke lule i pršljen, metalni predmeti te perforirana ljuštura morskog puža. Brojnost površinskih nalaza ukazuje na korištenje triju špilja od strane ljudi kroz različita prapovijesna i povijesna razdoblja s posebnim intenzitetom u kasnijim prapovijesnim razdobljima, odnosno u brončanom i željeznom dobu. Iako nedostatak

*Slika 12. Arheološko rekognosciranje u Kotluši
Autor: Mirna Šandrić*

*Slika 13. Arheološko rekognosciranje u Kotluši
Autor: Santa Duvnjak*

arheološkog materijala u preostalim špiljama ne znači da špiljski sediment iste ne čuva, brojnost arheološkog materijala na špiljskom tlu Gospodске špilje, Rudelića špilje i Kotluše predstavlja njihov nesumnjiv arheološki potencijal.

Prikupljanjem površinskog arheološkog materijala dobiven je tek uvid u tragove ljudskog korištenja špilja kroz prošlost, a za donošenje detaljnijih zaključaka bit će potrebno pričekati rezultate obrade ljudskih skeletnih ostataka te u budućnosti provesti arheološka iskopavanja.

Zahvale

Zahvaljujemo izv. prof. dr. sc. Nikoli Vukosavljeviću i izv. prof. dr. sc. Marcelu Buriću na mentoriranju studentskog projekta i pomoći u realizaciji kako projekta, tako i objave rezultata. Također zahvaljujemo ravnateljici Muzeja Cetinske krajine u Sinju Dariji Domazet, višem kustosu Arheološkog muzeja u Splitu Damiru Kliškiću i višem kustosu Muzeja grada Šibenika Emilu Podrugu na pomoći pri obradi nalaza te izv. prof. dr. sc. Ireni Radić Rossi na recenziji i korisnim komentarima.

*Slika 14. Gospodска špilja
Autor: Mirna Šandrić*

Popis literature

- Álvarez Fernández, E., 2008: The use of *Columbella rustica* (class: gastropoda) in the Iberian peninsula and Europe during the Mesolithic and the early Neolithic, *IV Congreso del Neolítico Peninsular*, Vol. 2, Alicante, 103-111.
- Basler, Đ., 1976: Paleolitsko prebivalište Badanj kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 29, Sarajevo, 5–18.
- Batović, Š., 1979: Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, neolitsko doba* (ur. Benac, A.), Sarajevo, 473-634.
- Bekić, L., 1999: Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 32-33 (1), 249-280.
- Borić, D., Cristiani E., Pravidur, A., Marić, A., Whallon, R., 2021: Osseous tools and personal ornaments from the Epigravettian sequence at Badanj, preprint (Version 1), Research Square, <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-209080/v1> (26. 1. 2023.)
- Božić, V., 2019: Počeci speleološkog turizma u Hrvatskoj, u: *Speleologija, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje* (ur. Rnjak, G.), Hrvatski planinarski savez, Hrvatska gorska služba spašavanja, Speleološko društvo »Velebit«, Zagreb, 757-762.
- Božić, V., Jalžić, B., Butorac, V., 2021: Arheologija i Speleološki odsjek HPD »Željezničar«, *Arheologija i speleologija: iz tame podzemlja do svjetla spoznaje* (ur. Jaković, I., Drnić, I., Paar, D.), Arheološki muzej u Zagrebu, 123-130.
- Čović, B., 1983: Rano bronzano doba: Prijelazna zona, *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, bronzano doba* (ur. Benac, A.), Sarajevo, 170-183 (primjeri u tablici T.XXII).
- Domazet, D., 2015: Zelovski tip lule – autohtoni hrvatski proizvod, *Etnološka istraživanja* 20, 71-79.
- Drechsler-Bižić, R., 1983: Srednje bronzano doba u Lici i Bosni, *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, bronzano doba* (ur. Benac, A.), Sarajevo, 242-270.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., 2003: *Spila Nakovana – Ilirsko svetište na Pelješcu*, Zagreb.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., 2008: *Grapčeva špilja kroz prapovijest: obredno mjesto, stan i tor*, Književni krug, Split.
- Forenbacher, S. i Osterman, J., 2005: Kotluša: još jedno bronzanodobno groblje u špilji?, *Speleolog* 53 (1), 37-43.
- Fortis, A., 1984: *Put po Dalmaciji* (Venecija, 1774), prijevod Mate Maras, Globus, Zagreb.
- *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, 2021, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68663> (19. 10. 2022.), rekognosciranje.
- *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, 2021, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68832> (19. 10. 2022.), tutul.
- Jalžić, B., 1972: Rudelića pećina na izvoru Cetine, *Speleolog* 20-21 (1), 7-10.
- Jalžić, B., 1973: Gospodska pećina kod izvora Cetine, *Naše planine* 25 (9-10), 199-201.
- Jalžić, B., 1976: Najnovija istraživanja špilja kod izvora rijeke Cetine, *Speleolog* 24-25 (1), 21-22.
- Jalžić, B., 1979: Ivan Lovrić, prvi hrvatski speleolog, *Zbornik Cetinske krajine I*, Sinj, 223-230.
- Lovrić, I., 1948: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Soćivice* (Venecija, 1776), prijevod Mihovil Kombol, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Ljuština, M., Krečković, M., Radišić, T., 2019: Notes on *Columbella* Shells from the Bronze Age Necropolis Mokrin, Northern Serbia, *Digging in the Past of Old Europe. Studies in Honor of Cristian Schuster at His 60th Anniversary*, Editura Istros a Muzeul Brăilei »Carol I«, Târgu Jiu – Brăila, 189-202.
- Maleš, S., Butorac, V., Talaja, M. i Kovač-Konrad, P., 2021: Ispunjenje sna starog 50 godina – spašanje Gospodske špilje i Velikog vrila, *Speleolog* 69, 18-31.
- Malez, M., 1979: Gospodska pećina, novi lokalitet paleolitika u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 72, 5-9.

- Marijanović, B., 2009: *Crno vrilo*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Marović, I., 1979: Rezultati arheološkog sondiranja u Gospodskoj pećini kod vrela Cetine, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 72, 13-50.
- Marović, I., 1984: *Sinjska regija u prahistoriji, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka: znanstveni skup*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8, Hrvatsko arheološko društvo, Split, 27-63.
- Marović, I., 1991: Istraživanje kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku* 84, Split, 15-200.
- Marović, I., 1999: Jama u Podumcima, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90-91, 9-41.
- Marović, I., Čović, B., 1983: Cetinska kultura, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, brončano doba* (ur. Benac, A.), Sarajevo, 191-231.
- Medenica, T., Rnjak, G., 2022: Speleološka istraživanja izvorišnog područja Cetine u 2022. godini, *Speleolog* 70.
- Milošević, A., 1998, *Arheološka topografija Cetine*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 12-64.
- Perkić, D., 2021: Tragovi prapovijesnog staništa i nekropole u špilji Crno jezero na poluotoku Pelješcu, *Subterranea Croatica* 19 (1), 74-86.
- Reš, D., Jalžić, B. i Miculinić, K., 2013: Špilja Kotluša, *Speleolog* 61, 26-46.
- Stanić, P., 1892: Predpovjestni spomenici vrličke okolice u Dalmaciji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 14 (1), 43-50.
- Vitezović, S., 2022: The Use of Mollusc Shells for Ornaments in the Bronze Age of the Southern Carpathian Basin, *Interdisciplinary Studies / Interdisciplinarni Izsledvanya* XXVII, 59-75.
- Vukosavljević, N., Karavanić, I. 2015: Kasnogornjopaleolitički i mezolitički ukrasi od probušenih morskih i slatkovodnih puževa iz špilje Zale, *Arheologija špilje Zale. Od paleolitičkih lovaca skupljača do rimskih osvajača*, Modruš, 157-174.
- Woldřich, J., 1874: Mittheilungen aus Dalmatien, *Verhandlungen der Geologischen Bundesanstalt* 8, Wien, 185-189.

Results of archaeological reconnaissances of speleological objects in the source area of the Cetina River

An archaeological survey of the caves in the source area of the Cetina River was carried out with the aim of contributing to the understanding of the prehistorical and historical dynamics of that area. By studying the archaeological material collected from the surface of three caves, it is clear that during the later prehistoric periods the caves were used to the greatest extent, although the time span of their usage is very wide. From a pipe that someone brought into the darkness of Gospodska Cave in the 18th or 19th century, back to thousands of years earlier when prehistoric pottery was used – archaeological finds witness human presence during various time periods. The survey only provided an insight into the archaeological material preserved in the cave sediment. Judging by the number of archaeological finds, the archaeological potential of the caves near the spring of Cetina is quite significant.